

Krig eller fred år 1905?

Den svensk-norska unionsupplösningen ur ett kvinnoperspektiv

Inger Hammar

Det finns en utbredd föreställning bland dagens svenskar att den svensk-norska unionen upplöstes i bästa samförstånd. Varje påstående om att avvecklingen år 1905 åtföljdes av sabelskrammel och krigshot avfärdas med ett milt leende och en huvudskakning. Repliker som ”Vad hade Sverige för glädje av att behålla Norge, när oljan fortfarande låg på Nordsjöns botten” eller ”Det var väl bara en lättnad att bli av med Norge, den sista sovjetstaten” möter ofta den forskare som gör gällande att risken för krig var överhängande år 1905. Att den svensk-norska relationen och dess avveckling omgärdas av ett löjets skimmer hänger sannolikt samman med att ytterst få svenskar har någon kunskap om den union som stadfästes år 1814 och upplöstes år 1905. I motsats till den uppmärksamhet som i tal och skrift ägnats ”förlusten av Finland” 1809 råder det en anmärkningsvärd tystnad kring avknoppningen av Norge. Ändå passerade den inte obemärkt, unionsupplösningen kom tvärtom att ge upphov till bittra känslor i båda länderna och för en tid var krigshotet överhängande. Åtminstone var det så situationen upplevdes inom det stora kvinnokollektivet. Unionsbanden hade vid åtskilliga tillfällen tänjts till bristningsgränsen och kvinnorna litade inte på maktinnehavarnas ambition att avveckla relationen på fredlig väg.¹

Den svensk-norska unionen 1814–1905

Den svensk-norska unionen var ett barn av sin

tids stormaktspolitik. I efterdyningarna från den napoleonska eran befann sig Sverige på segrarsidan. Det realpolitiska läget indikerade att förlusten av Finland var oåterkallelig, men Sverige sörjde och sökte plåster för de blödande såren. I detta läge kom marskalk Bernadottes diplomatiska färdigheter till pass och Danmarks nederlag vändes till en svensk seger. Norge, som sedan århundraden varit en del av det danska riket, drevs in i en union med Sverige. 1814 års dokument var emellertid luddiga och svårtolkade, vilket unionsperioden igenom gav upphov till politiska förvecklingar. Allt talar för att man i Sverige redan initialt betraktade Norge som en erövring. Att det historiska förloppet i komprimerad form fått en hierarkisk framtoning kan varje svensk skolbarn bekräfta: ”1809 förlorade vi Finland och 1814 fick vi Norge som kompensation.” Från norskt håll såg man saken annorlunda. Här ansåg man att unionen vilade på ett avtal mellan två självständiga stater. De båda länderna hade ingått en personalunion med den svenske monarken vid styret. Unionsperioden igenom kämpade Norge emot varje försök från svensk sida att underminera Norges ställning som likvärdig unionspartner.

Under 1890-talet ställdes saken på sin spets då den liberala falangen i Norge hävdade att landets ställning som sjöfartsnation hämmades av att de båda rikena hade ett gemensamt konsulatväsende och nu krävde man ökat utrymme på den internationella handelsarenan.

Från svenskt håll kontrade man med att frågan var av unionell natur och därför måste lösas via ett politiskt samarbetsavtal. Det norska vänsterpartiet, som i förlängningen ville lösa unionsbanden, ansåg att Norge hade rätt att säga upp konsulatgemenskapen utan Sveriges samtycke, medan landets högerparti förordade en samarbetslinje för att inte äventyra unionsrelationen. 1890-talets förhandlingar skapade bitterhet mellan brödrafolken och vid decenniets slut fanns ännu ingen lösning i sikte.

Efter en kort brittsommar i början av det nya seklet ökade åter antagonismen. Såväl Oscar II som statsminister Boström lät förstå att eftergiftspolitikens tid nu var förbi, men norrmännen framhärade i sina försök att uppnå en självständigare ställning inom unionen. Under år 1904 utarbetade den norska regeringen under Francis Hagerup ett förslag om likalydande lagar för konsulatväsendet i de båda länderna. Enligt förslaget skulle de utländska konsulernas befogenheter utökas så att de endast i extraordinära situationer tvingades ta råd av utrikesdepartementet eller vederbörande beskickning. Detta stötte på patrull i Sverige, särskilt som förslaget inte innehöll några garantier för att konsulerna i förekommande fall skulle rätta sig efter myndighetens direktiv. Den svenska regeringen presenterade ett motförslag som innehöll krav på en viss kontrollmyndighet för utrikesministern, rätt för monarken att avsätta misshagliga konsulter och suspensionsrätt för beskickning i utlandet. Dessa krav, som kom att gå under benämningen ”lydrikepunkterne”, avvisades med bestämdhet i Norge.

Den 11 januari 1905 sände den norska regeringen ut en promemoria med begäran om att Sverige skulle slopa de punkter som satte utrikesministern som myndighet över respektive lands konsulatväsende. Stämningen var agitatorisk i Norge och både i höger- och vänsterkretsar talade man om den svenske statsministerns ”löftesbrott”. Regeringen Hagerup

sökte ännu en tid upprätthålla förhandlingslinjen, men i mars övertog den vänstersinnade skeppsredaren Christian Michelsen ledningen för en koalitionsregering.

I Sverige fanns stora grupperingar som ogillade det norska tilltaget att utse en nationell samlingsregering med Christian Michelsen i spetsen. Att denna regering som främsta programpunkt hade konsulatfrågan gjorde läget än mer inflammat. Medan den norska nationen samlade sig kring kravet på en unionsavveckling ställde sig de svenska samhällsföreträdarna alltmer kallsinniga till norrmännens anspråk. Under våren 1905 ökade antagonismen. I Norge var man inte beredd till ytterligare kompromisser eftersom man ansåg att regeringen i Stockholm underlåtit att uppfylla de löften som avgivits den gång unionsförhandlingarna återupptogs år 1903. Norska folket stod enhälligt bakom anklagelserna om ett svenskt löftesbrott och nu tog man saken i egna händer.

Den 23 maj 1905 antog det norska Stortinget ett förslag om inrättande av ett självständigt norskt konsulatväsende. Skrivelsen förelades Oscar II och då denne vägrade att ge sanktion åt förslaget lämnade den norska regeringen den 27 maj in sin avskedsansökan. Konungen nekade emellertid att bifalla denna med motiveringen att han inte nu ansåg sig kunna bilda en ny regering. Detta till trots lät de norska regeringsledamöterna meddela kung och Storting att de avträdde sina poster. Därefter inträdde ett dödläge som gav spelrum för spekulationer och krigsrykten. Den 7 juni 1905 förklarade Stortinget att Oscar II genom sin vägran att bilda en ny regering upphört att fungera som kung i Norge. Samtidigt anmodade man monarken att överlämna den norska kronan till någon av sina söner. I praktiken innebar Stortingets mått och steg att unionen var upplöst.

Den såriga unionsavvecklingen

Oscar II, som på grund av sviktande hälsa under våren överlämnat regeringsärendena

till kronprins Gustaf, återinträdde omedelbart efter unionsbrottet i sin funktion som statschef. Till det norska förslaget att konungen skulle utse en av sina söner till regent i Norge ställde han sig kallsinnig och hänvisade till att det inte fanns någon ledig norsk tron, så länge han inte själv av sagt sig den.

I hast inkallades en urtima riksdag som sammanträdde första gången den 20 juni. I likhet med kung och regering talade en majoritet inom riksdagen för en fredlig avveckling av unionen. Då emellertid några ledamöter av första kammaren krävde sanktioner mot Norge hänsköts ärendet till ett särskilt utskott med förstakammarkonservatismens ledare Christian Lundeberg som ordförande. Riksdagens liberala falang kom i utskottet att representeras av den frisinnade Karl Staaff. Dessa två hade nu att i samråd med utskottets övriga ledamöter avge ett utlåtande om formerna för en avveckling av unionen. Under de veckor som följde steg upphetsningen både i Norge och Sverige och rykten om ett förestående krig kom i omlopp. På ömse sidor om Kölen väntade man med spänning på utlåtandet.

När särskilda utskottets utlåtande rörande de unionella förhållandena presenterades den 25 juli visade det sig vara tämligen modest i sina krav. Visserligen lät utskottet förstå att man bedömde Stortingets beslut den 7 juni som olagligt, men de villkor man ställde för att avveckla unionen var anspråkslösare än många befarat. Utskottet krävde att 7 juni-beslutet skulle sanktioneras av en folkomröstning. När den var genomförd skulle Stortinget återkomma med en framställan om riksaktens upphävande och först därefter skulle man gå till förhandlingar. Utskottet gjorde också klart för norrmännen att man från svensk sida önskade upprätta en demilitariserad zon mellan länderna. Därtill krävde man reglering av vissa praktiska angelägenheter, exempelvis samernas renbete och transitotrafiken. Utskottets krav biträdades av riksdagens båda kamrar, som dessutom beviljade ett kreditiv på 100

miljoner kronor för utgifter i samband med en presumtiv unionsavveckling.

Till följd av riksdagens beslut att följa särskilda utskottets betänkande av den 25 juli avgick regeringen Ramstedt. Avgången orsakade ett totalt regeringsskifte varpå en samlingsregering tillträdde med Christian Lundeberg som statsminister. Ledamöterna utgick närmast ur särskilda utskottet och regeringen blev mer parlamentarisk än någon tidigare ministär. I Norge genomförde man i enlighet med svenska yrkanden en folkomröstning där landets manliga befolkning sanktionerade Stortingets beslut av den 7 juni. Resultatet av den officiella omröstningen från den 13 augusti bekräftade med överväldigande majoritet – 368 200 röster mot 184 – att Norge önskade utträda ur unionen. De norska kvinnosakskvinnorna genomförde parallellt egna omröstningar för att visa sin lojalitet med detta beslut och samtidigt demonstrera sitt utanförskap i politiskt hänseende. Slutresultatet blev där 279 878 namnunderskrifter som överlämnades till Stortingets president den 22 augusti 1905.²

Efter den norska folkomröstningen lade Stortinget fram en begäran till Sveriges riksdag om förhandlingar i syfte att upplösa unionen. Begäran beviljades och förhandlingarna som förlades till Karlstad inleddes den 31 augusti. Den svenska delegationen bestod av Christian Lundeberg, Fredrik Wachtmeister, Karl Staaff och Hjalmar Hammarskjöld. Som det skulle visa sig blev det svenska kravet på en demilitariserad zon stötestenen framför andra, eftersom det förutsatte raserande av de nyuppförda norska gränsfästningarna jämte nytillkomna delar på de gamla gränsfästningarna Kongsvinger och Fredriksten. De svenska argumenten för att kräva gränsfästningarnas raserande var att dessa var riktade mot Sverige, vilket kunde uppfattas som ett hot och skada relationerna länderna emellan. De norska förhandlingarna, Christian Michelsen, Jørgen Løvland, Benjamin Vogt

och Carl Berner gjorde å sin sida gällande att de nyuppförda fästningarna avsåg att skydda båda länderna vid angrepp från en gemensam fiende. Sverige hävdade då att ett bibehållande av gränsfästningarna kunde leda till kapprustning, vilket i sin tur innebar risk för att Sverige och Norge kom att inta olika ståndpunkt vid en eventuell stormaktskonflikt.

Positionerna blev alltmer låsta och den 7 september avbröts förhandlingarna och den norska delegationen återvände till Kristiania. De svenska delegaterna reste till Stockholm för att utarbeta en förhandlingslinje. På båda sidor om Kölen pågick det trupprörelser och många fruktade att kriget stod för dörren. Förhandlingarna i Karlstad återupptogs emellertid inom kort och ett par veckor senare kom man till en överenskommelse kring unionens upplösning. Norge gick med på att demolera de nya anläggningarna Ørje och Urskog samt den nyuppförda delen av Fredriksten. Sverige å sin sida retirerade vad gällde raserandet av Kongsvinger och delegaterna enades om upprättandet av en neutral zon mellan de båda länderna.

Den 23 september var krigshotet över, men under den period som förflutit mellan unionsbrottet och Karlstadsuppgörelsen hade Sveriges kvinnor – i både slott och koja – torterats av fruktan för militära förvecklingar. De mest företagsamma av dessa kvinnor kom under sommaren att ta till orda i den offentliga debatten för att lägga sordin på krigshetsen, medan andra bedrev mullvadsarbete för att uppnå samma resultat. En av de kvinnor som tvingades arbeta i det tysta var drottning Sophia.

Drottning Sophia i fredens tjänst?

Drottning Sophia var sedan lång tid tillbaka en dedicerad Norgevän. Redan under 1890-talets kriser hade drottningen framhållit värdet av unionell sänja och hennes inflytande över monarken anses ha varit betydande.³ Under många år hade drottningen tillbringat sina somrar på godset Skinnarbøl i Norge och hon

var en ständig förespråkare för fred mellan länderna. Om hennes reaktion i samband med unionsbrottet skriver konstnärssonen Eugen långt senare:

Min mor hade alltid haft stor förståelse för den norska karaktären och känt sig tilltalad av deras större omedelbarhet och rättframhet, och hon upprördes över att de nu svikit vad hon ansåg vara deras förpliktelser. ”Det finns dock något högre än det nationella”, hörde jag henne ofta säga till sina norska vänner. För henne var nog tanke på krig främmande, men ett fast uppträdande lika självklart som nödvändigt (Prins Eugen 1942:326).

Får vi tro prins Eugen var drottningen klart missnöjd med norrmännens vurm för den egna nationen, men tanken att konflikten skulle utmynna i krig var henne främmande. Trots det tvingades både hon och resten av kungafamiljen bevittna hur stämningen någon vecka efter unionsbrottet blev ”allt mer krigisk” i Stockholm. Prins Eugen understryker att det ropades på ”militära åtgärder” och att huvudstaden uppvisade ”en mindre tilltalades restauranggeist”. Enligt prins Eugen förelåg hos Oscar II ingen revanschlusta, men han tillstår att fadern var skakad över norrmännens tilltag att avsätta sin regent (ibid.: 325).

Empatin med den avpolletterade monarken var också stor bland befolkningen, särskilt i samhällsbevarande kretsar. I hast organiserades ett upprop om en manifestation till förmån för kungen. Den 8 juni strömmade människor i tusental till Oscar II:s sommarresidens Rosendal för att betyga honom sin vördnad och ge uttryck för sin avsky för Norges handlande. Av bildreportagen att döma hade åtskilliga av huvudstadens kvinnor följt den kungatrogna pressens uppmaning att uttrycka sitt deltagande med Oscar II.

Kungen riktade efter unionsbrottet allvarliga förebråelser mot Norge, men han tog samtidigt avstånd från allt tal om krig och vedergällning. Enligt hörsägen lät sig Oscar II i denna sak påverkas av sin gemål. Ryktet

om drottningens fredsvilja nådde allmänheten redan under sommaren, vilket fick till följd att Ann Margret Holmgren, en av den liberala falangens fredsaktivister, inkom med en vädjan till ordföranden i Sveriges kvinnliga fredsförening, Emilia Broomé. Borde inte en hyllningsadress från Sveriges kvinnor tillställas drottningen som en gård av tacksamhet för hennes uttalade fredsvilja? Förslaget var av kontroversiell natur och fredsföreningens ordförande tvekade med svaret. Efter att ha rådfört sig med sina förtrogna avböjde hon med motiveringen att saken inte var värd "den kolossala kraftansträngning en dylik adress skulle innebära nu under sommaren". Om det verkligen hade gynnat freden och förhållandet till Norge hade hon stått beredd att stödja saken, förklarade Emilia Broomé, men hon var långt ifrån säker på att en adress till drottningen skulle ha en sådan effekt. Risken var att den skulle väcka känslor av oönskat slag och dessutom var det omöjligt att bevisa att drottningen påverkat kungen:

Jag har visst anledning tro att så varit förhållandet, men då det endast är kung och regering, som står för hvad som blifvit gjordt och drottningens inflytande varit en privat inverkan, om hvilken man endast ryktesvis kan få sig något bekant, är det svårt att bygga en större aktion på den grunden.⁴

Förmodligen gjorde fredsföreningens ordförande en rätt bedömning. Att i det upphetsade läge som förelåg sommaren 1905 ge offentlighet åt de rykten som florerade kring drottningens fredsvilja hade säkerligen väckt ont blod bland dem som förordade hårda tag mot norrmännen. En aldrig så hovsam adress med antydning om att drottningen bedrev fredspropaganda kunde ges politiska förtecken. Detta kunde i sin tur bli till men för kungahuset, eftersom man i ultrakonservativa kretsar var missnöjd med majestätets undfallenhet gentemot norrmännen. Blotta antydning att han i denna konflikt styrdes av sin gemål var ogynn-

sam i en tid då frågan om kvinnors rätt till medborgarskap visserligen kommit upp på agendan, men ännu var av kontroversiell natur.

Breven mellan kungafamiljens medlemmar avslöjar att drottningen särskilt vid tiden för Karlstadsförhandlingarna fann krigsfaran överhängande. På båda sidor om Kölen pågick det trupprörelser och ska man sätta tilltro till vad Fredrik Wachtmeisters dotter den gången noterade i sin dagbok spreds dessutom ett rykte om att Oscar II nu ville sätta hårt mot hårt. Fredrik Wachtmeister som deltog i Karlstadsförhandlingarna som delegat för Sverige lär ha yttrat följande i denna sak:

När Kungen återkom från Marstrand [sept. 1905], var han alldeles vild på att få kriga. Han ville bara gå i fält och slåss. Och så hade han fått med sig den stackars kronprinsen också, som litet förut hade tyckt, att det fanns ingenting att göra (Steyern 1965:62).⁵

Fredrik Wachtmeisters dotter hävdar också att fadern givit uttryck för stor oro och att han telefonledes låtit förstå att det under förhandlingsperioden vägde mellan "krig och fred" i Norden.

Drottningen hade med andra ord skäl att känna oro över situationen och vandan ökade naturligtvis av att sönerna vid en eventuell mobilisering förväntades dra i fält för att försvara fäderneslandet (Eimer 2003:210). Eventuella åsikter om hur konflikten bäst skulle lösas fick hon dock tåga med under pågående förhandlingar. Drottningens fredsbefrämjande verksamhet under sommaren tycks ändå ha varit en officiell hemlighet, för när ett av epokens tidsvittnen ett kvartssekel senare lovordade kungens fredsvilja under år 1905 tillade han:

Enkel rättvisa fordrar att det i detta sammanhang också erinras om drottning Sofias insats. Otvivelaktigt visade hon sig under denna bekymmersamma tid som den starkaste karaktären i kungaborgen. Lågmålt, men konsekvent förde hon försönlighetens talan och

övade ett betydande inflytande på både man och son (Zweigbergk 1929:11).

Ännu vid tiden för andra världskrigets utbrott fortlevde ryktet om drottning Sophias fredsvänlighet i samband med den svensk-norska krisen. ”Hur nära krig Sverige och Norge voro vid unionsupplösningen 1905 ha vi hunnit glömma, så mycket världshistoria vi upplevt sedan dess”, framhöll Fredrika-Bremer-förbundets pressorgan *Hertha* hösten 1939 och fortsatte:

Var det sant, som sades, att drottning Sophia använde hela sitt inflytande och var oavlåtligt verksam för att då – mot en stark aktivitet, i synnerhet bland militären på båda sidor om Kölen – avstyra krig, så länder det henne till evärdlig heder och tacksamhet (Ur Ellen Keys Dagbok 1939:258).

Under sommaren 1905 kunde inte drottning Sophia öppet flagga med sin fredsvilja, men allt talar för att hon opererade i kulisserna för att dämpa krigshetsen – trots att hon ogillade normännens sätt att prioritera sitt nationella patos på unionens bekostnad.

Reaktioner på krigshotet i den konservativa falangen

7 juni-beslutet sågs i breda kretsar som en kränkning av Sverige och veckorna efter unionsbrottet lämnade den svenska pressen stort utrymme åt unionsfrågan. *Stockholms Dagblad* öppnade omedelbart sina spalter för synpunkter från allmänheten och många gav uttryck för sin upprördhet. Somliga ömmade för den desavouerade kungen, däribland en av veteranerna inom svensk kvinnorörelse. Hon presenterade sina åsikter i ett öppet brev ”Till vår vördade, älskade konung”. Avsikten var att lovprisa Oscar II:s vilja till fred och försoning mellan brödrafolken:

Från alla håll i Sveriges rike egnas Dig hyllning af ett troget, hängifvet folk. Må i denna kör äfven få blanda

sig några röster, särskildt från landets döttrar, hvilka, som kvinnan anstår, önska prisa rättvisan, mildheten och visheten i de allvarliga, men kärleksrika ord, med hvilka Du och Din son sökt tillrättavisa det i ungdomligt öfvermod uppbrusande brödrafolk, som under snart ett sekel lyckligt utvecklats under vårt gemensamma konungahus’ spira. Du och Din son, Sveriges blifvande konung hafva gifvit vårt folk det höga föredömet af principen ”*Land ska med lag byggas*”. Eder vare pris, som väddat till den högsta makten, den högsta instansen, som ej är våldet utan den Eviga Rättfärdighetens lag.⁶

Skrivelsen var undertecknad ”*Många svenska kvinnor genom Eva Fryxell*”.

Eva Fryxell var inte ensam om att ta till orda i den offentliga debatten. Författaren och opinionsbildaren Cecilia Milow, känd för sina konservativa åsikter, framkallade med sitt inlägg ”Från Sveriges kvinnor” en veritabel insändardebatt i *Stockholms Dagblad*. Orsaken var främst att Cecilia Milow i sin artikel riktat skarp kritik mot Sveriges riksdag som i hennes ögon hade svikit nationen:

Hade vår riksdag egt män, lika målmedvetna som de, hvilka sitta i norskt storting, då hade vi ej stått där vi stå idag – på skampallen. Hade våra riksdagsmän tänkt mera på Sveriges ära och välfärd, då hade vi sluppit rodna öfver en förödmjukelse sådan som denna.⁷

I den insändardebatt som blev följd av Cecilia Milows inlägg korsade åsikterna varandra. Många fann hennes angrepp på Sveriges riksdag hutlöst och tillhöll henne att tåga. Beträffande ”den norska revolutionen” ansåg en och annan att den var berättigad men de flesta som yttrade sig i debatten fann den både fräck och hänsynslös.

I den konservativa pressen flödade den patriotiska retoriken så till den grad att Eva Fryxell några veckor senare fann sig föranlåten att mana svenska folket till besinning. I det läge som uppstått borde man uppmärksamma ”de olika lystringsropen och ej fördomsfullt lyssna till blott den ena partens uttalanden” i unionskonflikten:

Det är en samvetssak att läsa ej blott de tidningar, som med hänsyftningar på våra stora minnen egga till krig, utan ock de blad, som tala för regeringens mer tidsenliga och besinningsfulla kraf på frågans fredliga lösning.⁸

Eva Fryxell försökte lägga sordin på de upprörda känslorna och dämpa krigshetsen. Kan-ske höjde hon en pekpinne mot Cecilia Milow som genom sitt inlägg höjt temperaturen hos nationalistiskt sinnade kvinnor. Cecilia Milow tycks ha insett det betänkliga i att ge näring åt den uppblussande chauvinismen. Hon återkom nämligen några veckor senare i samma pressorgan där hon gav uttryck för ett tydligt fredsbudskap. I uppfordrande ordalag manade hon nu svenskarna till besinning:

Låt krigstankarna fara! Krig borde väl vara en omöjlig-het mellan de folk, som fått i arf Nobels härliga testa-mente.⁹

Detta uttalades i ett läge då hela Sverige med spänning väntade på vad det särskilda utskott som fått i uppdrag att reglera unionsförhållandena skulle presentera för lösning på konflikten och *Stockholms Dagblad* garderade sig mot Cecilia Milows uttalade antimilitarism genom att betona att de åsikter som framfördes under rubriken ”Opinionsyttringar i norska frågan” inte uttryckte tidningens mening. Ville man tillägna sig den fick man vända sig till ledarsidan. Å andra sidan publicerade man i direkt anslutning till Cecilia Milows insändare en dikt, ”Vår moder” av Sigrid Elmblad, där författaren – efter att inledningsvis ha prisat alla dem som stod beredda att med vapenmakt rehabilitera det kränkta Sverige – i slutändan låter modern/nationen mana till fred:

Men då står hon i skaran,
med skyndande fjät
har hon nalkats till larmande hop,
och hon höjer sin hand vid de stigande rop,
hon är stilla i lugnt majestät,
och hon ser öfver mängden

från led och till led
med en blick utaf djupaste fred.¹⁰

Enligt Sigrid Elmblad var det rimligt att harmen över broderfolkets svek var så stor att det under dessa dagar klingade i luften av ”stål”. Detta till trots låter hon i dikten moder Svea själv uppmana sina söner att spara sitt ”blod”. Bättre att låta hatet försvinna som ”bubblor och rinnande sand” och låta ”svikarna” stå sitt kast, kan man läsa i Sigrid Elmblads dikt. Dikten ”Vår moder” är visserligen bemängd med patriotisk retorik, men budskapet är tydligt – författaren är ute i syfte att dämpa känslorna hos dem som i fosterländskt nit ville ta till vapen mot norrmännen.

Såväl Eva Fryxells som Cecilia Milows och Sigrid Elmblads inlägg i den offentliga debatten åskådliggör de känslor man i konservativa kvinnokretsar hyste under sommaren 1905. Rädslan för krig var det allt överskuggande problemet och därmed stod omsorgen om freden i centrum för kvinnornas engagemang. Ingen bedrev i den offentliga debatten någon krigshets och ingen ställde sig bakom de riksdagsmän som skramlade med vapnen.

Samma sak gäller för de konservativa kvinnor som i påtryckarsyfte verkade bakom kulisserna. ”Äfven den, som anser norrmännen ha handlat orätt – och det finnes väl ingen svensk utom socialisterna, som ej af hjärtat är med om hylln. för konungen – bör dock ha klart för sig att det ej *får* komma till krig”, skrev exempelvis Hilma Borelius, en av rösträttsrörelsens sydsvenska ledargestalter till Fredrika-Bremer-förbundets byrå i samband med unionsbrottet. Med emfas pläderade denna högerkvinna för en kraftfull fredsmannestation från ett antal organisationer med kvinno-profil i Norge och Sverige – för ”undanträngande af all bitterhet och misstänksamhet”.¹¹ Trots att indignationen över Norges handlande var stor i det konservativa lägret finns det inga belägg för att man där förordade en militär lösning av konflikten.

Kvinnoorganisationer inför krigshotet

Sommaren 1905 hängde orosmolnen så tungt över nationen att tidens kvinnoorganisationer gjorde sig redo för krig. Bland de kvinnor som organiserat sig i försvarsföreningar vidtog man åtgärder i avsikt att höja beredskapen och mildra de skador som skulle uppstå i händelse av väpnad konflikt. Den 17 juli höll Qvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvaret ett sammanträde med anledning av den situation som uppstått efter unionsbrottet. Enligt protokollet anmälde amiralinnan Lizinka Dyrssen vid detta tillfälle att det kommit till hennes kännedom att "ett understöd i penningar för anskaffande af sjukvårdspersedlar för Flottans sjukfartygs utrustning skulle vara särdeles önskvärdt". Tillsammans med ytterligare en medlem föreslog hon

att styrelsen skulle af förbundets medel lemna ett dylikt bidrag, förslagsvis 4 eller 5000 kr., hvilken senare summa ansågs kunna räcka till säng- och sjukkläder för 100 man.¹²

När krisen väl var över motiverade förbundet sin extraordinära åtgärd. Anledningen var, skrev man, att om det krig som då varit så "nära" blivit verklighet, så hade landets "raska sjömän" blivit de första som fått "offra sig" för sitt land. Inskridandet hade alltså varit av nöden även om sjukvårdsutrustningen denna gång "lyckligtvis" inte blivit tagen i anspråk. Men genom sommarens händelser hade förbundet erhållit "en gripande lärdom"

– den nämligen, att hur mycket man än må beklaga och rygga tillbaka vid tanken på ett krig, tider dock genom försynens skickelse kunna komma, då såväl kvinnors som mäns krafter behövas för ett älskadt fosterlands försvar, och då – ve dem, som icke under fredens dagar gjort sig beredda därpå.¹³

Det var först sedan konflikten fått en fredlig lösning som försvarskvinnorna släppte fram den bitterhet man känt över broderlandets svek. I sommarens dokument är argumen-

tationen saklig och man kan inte där spåra någon acceptans visavi ultrakonservatismens vapenskrammel. Rädslan för krig lade av allt att döma sordin på den ilska man känt genast efter unionsbrottet. I sin årsberättelse är Qvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvaret desto tydligare, här fördömer man i hårda ordalag det forna broderfolket. Norrmännen hade seglat under falsk flagg och unionsåret beskrivs som ett obarmhärtigt uppvaknande:

Vi hade så sorglöst invaggat oss i den tron att från väster skulle aldrig fara eller svek kunna hota oss, vi hade ju där vårt broderfolk, – men annat fingo vi erfara och den misstrons tagg som sedan dess sitter kvar i vårt sinne, den bör åtminstone vara oss en påminnelse att hädanefter icke vara för lättrogna, utan att rusta oss alla för alla eventualiteter.¹⁴

Av protokollen att döma kände också Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar ansvaret tungt för de landsmän som eventuellt skulle mobiliseras i händelse av krig. Under år 1905 gav föreningen "understöd åt ett betydligt antal skytteföreningar i landets olika delar" och därtill sände man i enlighet med beslut av år 1904 till Bodens fästning "femtio sjuksängar med därtill hörande kläder och utrustning".¹⁵ I årsberättelsen uttryckte man sig i likhet med Qvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvaret drastiskt om det gångna årets händelser. Här talas exempelvis om "Norges sällspordt trolösa unionsbrott" och även inom detta förbund påbjöd man nationell samling och siade om en stegrad försvarsanda. I ironiska ordalag utpekades Norge som svekfullt. Broderlandet hade talat med kluven tunga och svenskarna hade under året fått erfara sanningshalten i talesättet att

"ingen har fred längre än grannen vill" samt att *hvarje granne* – hur honungsljuf den "kulturella förståelsen" än vid lämpliga tillfällen utbasuneras – dock – när hans s.k. fördel anses så kräva genast förvandlades till en väpnad fiende.¹⁶

Unionskonflikten fick också konsekvenser för de kvinnor som var engagerade i Röda Korsets verksamhet. Vid tiden för Karlstadsförhandlingarna ökade rädslan inom denna grupp och ledningen kände behov av att agera. Den 16 september samlades Röda Korsets Damkommittéers centralkommitté för att diskutera ”det befarade kriget med Norge”. En mängd åtgärder vidtogs för att öka beredskapen och medlemmarna uppmanades att vid en mobilisering omedelbart bege sig till sina respektive arbetsgrupper för att få vidare instruktioner.¹⁷ I årsrapporten beskrev man ”de allvarstunga månaderna juli, augusti och september” som den period då ”Sverige ändtligen som *en* man” ställt upp för fosterlandet.¹⁸

Även Sveriges sjuksköterskor berördes av den pågående unionskonflikten. Överstyrelsen i Drottning Sophias förening hade redan vid seklets början gjort en framställning hos Sophiahemmets styrelse om att ett antal sjuksköterskor mellan 35–45 år skulle ställas till föreningens förfogande i tillfälle av mobilisering eller krig. År 1905 aktualiserades avtalet och ett antal sjuksköterskor förlades i Skillingaryd från 1 juli till 1 oktober, bland dem sjuksköterskan och sedermera riksdagsledamoten Bertha Wellin (Nicklasson 1995:33 f., 39). Det är tydligt att såväl Röda Korsets kvinnor som ansvariga för Sveriges sjuksköterskor fruktade att unionsbråket skulle övergå i en väpnad konflikt.

Den animositet som under sommaren kom att exponeras i Sverige observerades av de norska fredsvännerna och när särskilda utskottet presenterat sitt avvecklingsförslag sökte man gjuta olja på de upprörda vågorna. Den 2 augusti riktade ”styrelsens för den norska afdelningen af kvinnornas världsförbund” genom Randi Blehr en vädjan till kollegorna i Sverige. Kommunikén publicerades i *Dagens Nyheter* och den var ställd till ”Svenska fredsvänner”. Det svenska motståndet mot en upplösning av unionen hade under decennier motiverats utifrån militärstrategiska grunder.

Ett försvagat Skandinavien skulle bli ett lätt byte för stormakternas expansionspolitik och därför måste unionsbanden bibehållas. De norska fredskvinnorna såg annorlunda på saken:

Ett fullt självständigt Norge blir Sveriges bästa och tryggaste vän. Till eder, som i ett högsinnadt ärligt erkännande af vår oafhængighet varsnat de rikaste framtidsmöjligheter för båda folken, sändas idag de hjärtligaste hälsningar.¹⁹

I sitt inlägg försökte de norska fredskvinnorna vederlägga svenskarnas främsta bevekelsegrund för en bibehållen union. Det fanns ingen anledning att med tvång och militära åtgärder bevara unionen, eftersom ett självständigt Norge borgade för ”de rikaste framtidsmöjligheter för båda folken”. De norska fredskvinnorna var uppenbart oroade över stämmningsläget i Sverige.

Oreda i det liberala lägret

I de frisinnades läger hade man sedan länge stött Norges frihetssträvanden, men efter unionsbrottet uppstod här ideologisk förvirring. Åtskilliga ställde sig frågande till den spetsfundiga advokatyr som uppbrotsdokumenten gav prov på och få var beredda att ge normmännen sitt fulla stöd för deras handlande den 7 juni. Många av 1880-talets frisinnade hade rört sig åt höger och kring sekelskiftet 1900 gav många uttryck för oro över utvecklingen. I den fortskridande sekulariseringen och det socialistiska blockets landvinningar såg man en fara för bestående värden, både materiellt och etiskt. Väl ville man arbeta för en förändring av samhället, men en sådan skulle komma till stånd genom långsiktiga reformer och inte genom någon samhällsomstörtande verksamhet. I norrmännens agerande såg man en revolutionär tendens som ingav fruktan. Därtill harmades många av tidens liberaler – som med entusiasm omfattat skandinavismens idé – över vad man såg som ett svek mot

de vänskapsband som knutits över Kölen.

Detta gällde exempelvis åtskilliga medlemmar i den svenska avdelningen av föreningen Brödrafolkens Væl som bildats år 1903. Redan den 9 juni kungjorde Teodor Holmberg, vice ordförande i styrelsen, och hans hustru Cecilia Bååth-Holmberg, ledamot av styrelsen, sitt beslut att utträda ur föreningen på grund av ”revolutionen i Norge”. Såväl *Nya Dagligt Allehanda* som *Stockholms Dagblad* lät publicera det brev makarna Holmberg ställt till föreningens styrelse i samband med sitt utträde.²⁰

Makarna Holmberg var inte ensamma om sin förtrytelse. Även en hängiven skandinavist som Anna Sandström, sedan årtionden en tongivande röst i den reformpedagogiska debatten, fördömde det norska tillvägagångssättet. Det var i hennes ögon inte bara ”en politisk förölämpning” utan fastmer ”ett vänskapsvek”, tillkännagav hon i *Svenska Dagbladet* den 11 augusti. Som pedagog ”ryste hon vid tanken” att norska barn fortsättningsvis skulle ”blicka upp till revolutionen af den 7 juni som till ett nationellt stordåd” och delges föreställningen att deras land av Sverige utsatts för ”upprörande förtryck”. Anna Sandströms inlägg var laddat och bemängt med moralistiska undertoner. Som nyskandinavist kände hon kränkningen som ett direkt misstroende votum och hon såg dystert på framtiden. Sin indignation till trots tog hon avstånd från allt tal om hämnd och förföljelse mot brödrafolket. Istället borde det svenska folkets samlas kring sin nation och genom idogt arbete återupprätta dess ära.²¹

Författaren Selma Lagerlöf var av samma åsikt. Själv var hon emellertid sedan länge övertygad om att unionen var en förlegad institution. Båda länderna skulle gagnas av att gå skilda vägar och för Sverige skulle följden bli en nationell väckelse, menade hon (Ulvros 2001:206 f.).²² När budet om 7 juni-beslutet nått henne blev hon emellertid ytterst uppskadd. Måndagen den 12 juni sände hon iväg ett brev till vännen och författarkollegan Sophie

Elkan. De båda hade avtalat om ett möte under fredagen, men Selma Lagerlöf garderade sig och skrev: ”Skulle vi få krig med Norge innan dess förfaller aftalet.” Därpå fällde hon följande kommentar:

Jag skulle bara ha önskat att norrmännen haft mod att säga ifrån att de nu känna sig vara ett fullmoget folk, som vilja sköta sina egna affärer och inte skyllt på konsulatsak eller kung eller svenskt löftesbrott, som bara är skenhelighet och lögn. Men förvisso ha de rätt att vara sig själfva likasom vi böra vara glada att få vara det (Lagerlöf 1992:253).

Selma Lagerlöf hade alltså inget emot att unionen avvecklades, men hon såg en fara i det sätt på vilket norrmännen gått till väga. ”Ännu så länge kan man dock inte taga saken med ro. Det kan ju hända att vår riksdag kommer att fordra kompensationer eller garantier, som norrmännen inte vilja gå in på och då har vi kriget där”, fortsatte hon och tillade att i det läge som uppstått fick man ”hoppas på det bästa”.

Inget talar för att Selma Lagerlöf hyste någon förståelse för det krigsskrammel som uppstod i kölvattnet av unionsbrottet, men när Karlstadsförhandlingarna väl var överständna undrade hon om ett krig ändå inte hade varit ”nyttigt” för Sverige. Ett krig kunde i likhet med en skolbesiktning ”vädra bort och rifva upp åtskillig slapphet och förlegade vanor och missbruk”, skrev hon till Sophie Elkan (ibid. 1992:257). För en norsk vän tillstod hon dock i slutet av år 1905 att ”de politiska mellanhandvanden” vållat henne stor smärta och att det gångna årets händelser låg alltför nära för att kunna beröras i brev. Vänskapen kunde bli lidande och att diskutera politik blev därför en fråga för framtiden (Lagerlöf 1969:34).²³

Anna Sandström och Selma Lagerlöf var missnöjda med norrmännens agerande, men det fanns andra som förbehållslöst ställde upp bakom 7 juni-beslutet. En av dessa var Ann Margret Holmgren, änka efter professorn i

fysiologi vid Uppsala universitet, Frithiof Holmgren. För henne var Norge drömmarnas land och unionen var hennes skötebarn. Både privat och offentligt hade Ann Margret Holmgren stött Norges frihetssträvanden. Under decennier hade hon odlat en vänskapsrelation till Bjørnstjerne och Karoline Bjørnson och vid ett flertal tillfällen hade hon besökt skaldens hem på Aulestad.²⁴

Veckorna före unionsbrottet stod Ann Margret Holmgren i livlig brevkontakt med prominenta företrädare för den norska nationen och hon var väl införstådd med de planer som rörde sig bland samhällsföreträdarna i respektive land. Den 3 juni avsånde hon telegram och brev till Stortingets president Carl Berner, i vilket hon delgav honom information om läget i Sverige – utvunnen via släktrelationer med nyligen avgångne statsministern Boström. Berner tog tacksamt emot upplysningarna och sände i väg ett svarsbrev den 5 juni. Brevet avslöjar att stortingspresidenten befann sig i en upprörd sinnesstämning. Till de rykten som frodades i Sverige om ett förestående norskt anfall ställde han sig helt oförstående. Ryktena var inte bara grundlösa, utan också lögnaktiga. Med stor hetta delgav Berner vännen sin bedömning av situationen:

Som stortingets præsident kjender jeg enhver foranstaltning af nogen betydning, som paa grund af situationen er truffet eller tænkes truffet her, og jeg kan forsikre dig: *der er ikke mobiliseret en eneste mand her; – tænkes heller ikke derpaa, medmindre Sverige ved de skridt, som der maatte tages, ligefrem vilde tvinge os dertil – til selvforsvar.* Dette kan du meddele til hvem du vil.²⁵

Berner skrädde inte orden när han resonerade om de svenska ryktesspridarna som i hans ögon for med medvetna lögner. ”De fortjente at prygles, der er ophavsmænd til sligt”, deklarerade han och tackade återigen för upplysningarna från huvudstaden. Uppenbarligen hyste stortingspresidenten så stort förtroende

för Ann Margret Holmgren att han bortsåg från att hans frispråkiga kommentarer kunde missbrukas. När detta brev nådde Ann Margret Holmgren var emellertid unionsbrottet ett faktum.

Tiden efter unionsbrottet blev ångestladdad för Ann Margret Holmgren. För henne stod kriget som ett spöke och hon tillhörde den falang inom kvinnorörelsen som hade gjort fredssaken till sin. I hennes föreställningsvärld bar kvinnorna i sig fröet till en bättre och fredligare värld och det var i denna förvisning hon deltog i kampen för kvinnlig rösträtt.²⁶ Ann Margret Holmgren var inte heller ensam om sin övertygelse att kvinnorna var i stånd att påverka konflikten i fredlig riktning. Redan en vecka efter unionsbrottet fick hon ett brev från norskan Antonie Løchen, där denna anbefallde en norsk-svensk kvinnomanifestation för fred. Hon förordade att norska kvinnor skulle resa till Stockholm för att tillsammans med svenska kvinnor ”tale med alle dem som vil krig”. Om vädjan till de ”krigselskende” skulle misslyckas föreslog Antonie Løchen att kvinnorna gemensamt skulle vända sig till ”folkets” ledare, vars lösen var ”Fred med Norge”. Därifrån kunde man säkert få stöd, trodde hon.²⁷

Ann Margret Holmgren var som alltid villig att stödja varje aktion för freden och för egen del var hon veckorna efter unionsbrottet upptagen med att hjälpa norrmannen Halvdan Koht att översätta norska informationsbroschyrer till svenska. Enligt egen utsago hade den kände fredsaktivisten ”i all stillhet” sänts till Stockholm av sin regering för att ”få spredt propaganda for Norges sak i Sverige” (Koht 1955: 19 f.). Ann Margret Holmgren tvekade inte om att detta var rätta sättet att skapa norsk goodwill bland svenskarna och tillsammans med Halvdan Koht tog hon itu med uppgiften. Christian Lange, den norska Nobelstiftelsens sekreterare, vidarebefordrade material som från när och fjärran flöt in till institutet i Kristiania.²⁸

Men huvudstaden jäste och Ann Margret Holmgren blev alltmer betryckt. ”Upphetsningen stiger här med hvar dag”, skrev hon till norskfödda vännen Anna Bugge Wicksell i Lund. Hon var oroad, inte minst över det ökade ”sabelskrammel” hon tyckte sig uppfatta i huvudstaden.²⁹ Den krigsretorik som Ann Margret Holmgren tyckte sig höra i huvudstaden hade givit eko även i den skånska universitetsstaden där Anna Bugge Wicksell bodde med sin livskamrat, den kontroversiella professorn i nationalekonomi, Knut Wicksell.

Med anledning av den spända situationen begav sig Anna Bugge Wicksell till Norge för att skapa sig en egen bild av läget. ”Här är stämningen i det stora hela utmärkt”, skrev hon vid framkomsten och tillade att hon aldrig förr träffat på så mycket ”svenskvänlighet” i Norge. Samtidigt tillstod hon ”att man äfven i regeringskretsarna lär ha börjat tro på möjligheten af krig”. Rykten som gjorde gällande att kronprinsen var ”krigsgalen” och kungen ”halvgalen” florerade nu i Norge, rapporterade hon.³⁰

Anna Bugge Wicksells brev hem till maken under juni månad 1905 ger uttryck för en ambivalent sinnesstämning. Än är hon glad över vad som hänt, än fruktar hon att det värsta ska inträffa. Via försänkningar inom det politiska toppskiktet fick Anna Bugge Wicksell kontinuerligt information om läget och hon visste att hotet om militär intervention från Sverige haft effekt i norska regeringskretsar. I Kristiania var man oroad över utvecklingen och för maken berättade hon att regeringen den 16 juni vidtagit extraordinära åtgärder för att neutralisera stämningen i Sverige:

Regeringen lär i går kväll ha uppkallat alla tidningsredaktörer och beordrat dem att låta alla svenska brandartiklar, V. L. och konsortes, stå alldeles utan kommentarer, för att ingen sorts upphetsning skulle komma att råda här.³¹

Själv höll Anna Bugge Wicksell för troligt att konservativa *Vårt Land* genom sitt ”starka språk” ytterst syftade till att i Norge ”locka fram” opposition, att användas ”för egna syften”. Hon litade inte på de högersinnade i Sverige, deras krigsagitation hotade freden på den skandinaviska halvön. Därför uppskattade hon den norska regeringens direktiv om själv censur. Alla borde lägga band på sig för att inte äventyra freden, ansåg Anna Bugge Wicksell.

På vägen hem från Norge i slutet av juni besökte Anna Bugge Wicksell vännen och rösträttsaktivisten Frigga Carlberg i Göteborg. Hon hade då förmedlat sina intryck från Norge och gjort gällande att tanken på krig var hennes landsmän fjärran. Enligt Anna Bugge Wicksell skrattade norrmännen ”åt en sådan tanke”. Frigga Carlberg var inte lika övertygad om att man kunde bortse från krigshotet och för krigshetsarna i Sverige hade hon bara fördömanden till övers: ”Så sorgligt allt ter sig nu i denna fruktansvärda chauvinismens yra!”, skrev hon till Ann Margret Holmgren efter Anna Bugge Wicksells besök och fortsatte:

Skall det kunna bli krig af trots allt. Det är ju som om hela vårt land blifvit ett enda stort dårhus, där de kloka ingenting ha att säga.³²

Vännen i Göteborg var märkbart oroad över den tilltagande antagonismen i sitt eget fädernesland och det lugn hon känt omedelbart efter unionsbrottet hade vid månadsskiftet juni/juli förbytts i rädsla. Det var svårt att ”ingenting kunna göra”, skrev hon. Direkt plågsamt fann Frigga Carlberg det att ”tyst nödgas åse att vettvillningar bringa vårt folk och land i skada och skam!” Själv höll hon före att en sådan som högerextremisten Rudolf Kjellin aldrig hade blivit riksdagsman om kvinnorna haft politisk rösträtt. Avslutningsvis underströk hon sin vanmakt genom att kasta ut frågan: ”Hvad skola vi göra?”

Den frågan hade också Ann Margret Holm-

gren ställt sig när talet om krig kommit i omlopp. I sin nöd kontaktade hon då den frisinnade Anna Lindhagen och anmodade henne att besöka Ellen Key, som befann sig i Värmland. Förhoppningen var att de skulle ”få styrka av varandra”. De tre kvinnorna planerade nämligen att få till stånd en opinionsyttring som förordade en fredlig unionsavveckling. Det var deras absoluta övertygelse att en sådan skulle ha dämpande effekt på det vapenskrammel som uppstått i de konservativas led. Företaget krävde emellertid att kvinnorna interagerade med manliga meningsfränder ur det liberala kollektivet.

En av de män som lät sig entusiasmeras av idén om en fredsmanifestation var Karl Otto Bonnier. I sina memoarer redovisar han följande version av aktionens initiala fas:

Ellen Key hade hemkommit till Sverige från sin årslånga utlandsvistelse och befann sig sedan början av juni i Göteborg. Hon hade nu kommit till Stockholm, och jag ser av en anteckning att vi, den 22, voro samman på kvällen. Jag tycker mig minnas, att det var denna afton som vi planlade lämpligheten att söka åstadkomma ett, av den svenska kultureliten, så långt vi kunde nå den, undertecknat uppprop i unionsfrågan, för att därmed stödja den mot Norge försonliga riktning, som intagits av konung Oscar själv och av regeringen, med anslutning från arbetarhåll, och vilken riktning det gällde att få den samlade urtima riksdagen att antaga som sin, gentemot Norge-ätare och krigsivrare (Bonnier 1956:103).

Karl Otto Bonnier tycker sig vidare minnas att förutom Ellen Key, endast Richard Bergh varit närvarande vid detta tillfälle. Aktionen kom snabbt igång, men för att den skulle få någon effekt krävdes betydelsefulla namn och en bred uppslutning. En första åtgärd blev att vidtala ett antal prominenta medborgare som med sina namn skulle agera draghjälp under ett uppprop som sedermera skulle tillställas en större skara svenskar. Enligt Anna Lindhagens memoarer ansågs det ”så ohyggligt brådsakande, att opinionen mot krigshot blev hörd” att hon, som stod som samordnare av

hela aktionen, fick ta emot de flesta svarsför-sändelserna ”telegrafiskt”. En granskning av Anna Lindhagens arkiv bekräftar att aktionen genomfördes under stor tidsnöd.

Ann Margret Holmgren deltog aktivt vid utsändandet av upppropet, men hon var chockerad över den ilska unionsbrottet hade framkallat bland de liberala vännerna. I brev till Anna Bugge Wicksell utgöt hon sig över sakernas tillstånd. Hårt arbete kunde hon fördra, skrev hon, svårare var att uthärda liberalernas tystnad i den pågående debatten. Mot deras taktik att låta de konservativa ”rasa ut” hade Ann Margret Holmgren kraftiga invändningar. Även ”de fastaste” bland Norgevännen gick nu ”i raseri” över norrmännens ”förolämpande” tillvägagångssätt vid unionsbrottet och hon var ytterst upprörd över en sådan attityd. För egen del ansåg Ann Margret Holmgren att de forna meningsfränderna blivit ”kollriga” och hennes bedrövelse var stor:

Mitt hjärta gråter o skriker öfver mitt folk o jag som älskar Sverige så djupt – jag vill ej skämmas öfver mitt folk.³³

Brevet ger också uttryck för rädsla. ”I somliga riksdagskretsar anses att mer krigisk stämning aldrig funnits”, skrev hon och tillade: ”Samla namn, namn, vägande namn!”

Anna Lindhagen hävdar i sina memoarer att de flesta svar som flöt in till sekretariatet med anledning av fredsaktionen var av typ ”undertecknar med glädje upppropet” eller ”jag lämnar utan tvekan mitt namn”. Förbehållen var få och gällde endast ”någon punkt” i cirkuläret, skriver hon (Lindhagen 1941:78). Det var nu en sanning med modifikation, arkivet inrymmer både tvehågsna och avböjande svar. Somliga var därtill direkt avvisande och fördömde med kraft 7 juni-beslutet. Någon såg ”i norrmännens tilltag ej blott en ’formell rättskränkning’ utan ett brott”, som kunde föra med sig ”fruktansvärda följder för begge folken”, en annan att unionen var så viktig att

den var ”värd att äfven med våld upprätthållas”.³⁴ Nej-svaren vittnar om att arrangörerna haft svårt att bedöma enskilda medborgares inställning till 7 juni-beslutet.

Uppropet med 174 namnunderskrifter offentliggjordes den 11 juli. Reaktionen i den konservativa pressen var genomgående negativa. Här ansåg man att aktionen var obefogad, att uppropet var illa formulerat och att tiden var illa vald för en manifestation av detta slag.³⁵ Det är värt att notera att pressen uppfattat att det bland undertecknarna av fredsuppropet även fanns kvinnor. De var inte många, av de namn som den 11 juli offentliggjordes var ca 30 kvinnor. I realiteten var det dock fler kvinnor som ställde sig lojala med aktionen än vad som framkom i pressen. Ambitionen hade varit att skaffa ”vägande” namn under fredsuppellen och kvinnonamn hade inte samma tyngd som männens i offentliga sammanhang. Många hade ställt sitt namn till förfogande, men organisationerna fick till stånd en gallring innan uppropet kom till pressen.

Fredsaktionen hade genomförts under hård tidspress och under insamlingsperioden hade arrangörerna uppburit kritik från både sympatisörer och antagonister. Detta hindrade inte att initiativtagarna uppfattade aktionen som vällyckad. Det gällde i varje fall Anna Lindhagen, åtminstone om man får tro hennes memoarer. Visserligen hade det varit ”hett” medan aktionen pågick, skriver hon, men den fick effekt:

Man kunde visa både svensk och norsk publik, att det vid sidan om arbetarrörelsen fanns en vitt utbredd frisinad opinion i Sverige mot dåraktiga förslag (Lindhagen 1941:78).

Anna Lindhagen gick så långt att hon bedömde aktionen som avgörande för utgången av Karlstadsförhandlingarna – i hennes ögon en period så kritisk att ”en av de norska delegerade höll i klockan för att observera tiden för krigets utbrott” (ibid.:81).

Anna Lindhagen var en dedicerad fredsvän och hennes misstro mot de svenska maktinnehavarnas förhandlingsvilja var manifest. Kanske överdrev hon krigsfaran, men i så fall var hon i gott sällskap. Åtskilliga dokument talar för att de segslitna Karlstadsförhandlingarna blev en källa till oro för kvinnorna. Lisen Bonnier skrev den femtonde september ett ångestladdat brev till Ellen Key, där hon uttryckte sin vanmakt över situationen. Lisen Bonnier fördömde inte bara maktinnehavarna, sin stora vrede riktade hon mot den samlade journalistkåren. Dess representanter uppträdde som ”ett samvetslöst patrasck”, uteslutande besjälade av sin egen ”sensationslusta”, skrev hon. Därmed kom den i hennes ögon så outhärliga tryckfriheten att utnyttjas på ett oetiskt sätt och det föreföll henne oförklarligt att de båda förhandlande ländernas regeringar inte förbjöd tidningarna ”utspridandet” av alla de destruktiva rykten som florerade bland befolkningen.

Hos sin man, Karl-Otto, fick dock Lisen Bonnier föga stöd för sin förtrytelse över den svenska journalistkåren. Ellen Key fick veta att denne fann det ”löjligt” att diskutera pressens skuld i ett läge då det i själva verket var de båda ländernas regeringar som genom ”vansinniga” rustningar hade trappat upp läget. Lisen Bonnier höll med om att mobiliseringen var ”tusen gånger ohyggligare” än journalisternas sensationsskriverier, men hon fördömde ändå pressens representanter och hävdade att de genom återhållsamhet kunnat dämpa krigshetsen.

”Du borde vandrat in till Karlstad och som en vit prestinna samlat dessa sluskar och bedt dem hålla käften”, manade hon Ellen Key och fortsatte:

Usch ja, det är ohyggligt, och man vet verkligen ibland inte hvad man skall tro. Mätte nu bara inte någon klen ministervalp göra någon dumhet, som kunde bli början till något förfärligt.³⁶

Liksom så många andra lutade sig Lisen Bonnier tungt mot Ellen Key när kvinnorna behövde någon som förde deras talan i offentligheten. Det var hon som kunde påverka opinionen i riktning mot en fredlig unionsavveckling när männen gav vika och föll offer för krigshetsen.

Ann Margret Holmgren var av samma åsikt och i hennes föreställningsvärld var det Ellen Key man hade att tacka för att unionskrisen fick en fredlig utgång. Livet igenom tillskrev hon den beundrade vännen en aktiv roll i den process som ledde till en fredlig uppgörelse mellan brödrafolken. ”Det lyckades henne mer än en gång att rycka massorna med sig”, skrev Ann Margret Holmgren på sin ålders höst och tillade: ”Ingen kan därför veta, hur stor andel hon hade i att vårt folk var så upplyst och rättänkande, att det blev möjligt för de styrande att undgå krig 1905.”³⁷ Utsagan bör ses i ljuset av Ann Margret Holmgrens förbehållslösa aktning för Ellen Key, men faktum är att denna under sommaren 1905 kom att demonstrera sin förmåga att ”rycka massorna med sig”. Hon gjorde nämligen gemensam sak med socialisterna och anammade oreserverat deras krav på villkorlös upplösning av unionen.

Det socialistiska blockets kvinnor tar ställning för fred

Bland de frisinnade förorsakade unionsbrottet splittring i leden, men inom det socialistiska blocket framkallade samma händelse inre samlings. Den 13 juni, en knapp vecka efter unionsbrottet riktade den socialdemokratiska partistyrelsens verkställande utskott en vädjan, ”Till Sveriges arbetande folk!”, att stödja Norges sak. Gentemot den ”nyuppflammande kungssångspatriotism” som satte freden på spel skulle man förhålla sig kallsinnig, manade partistyrelsen. Istället tillråddes arbetarbefolkningen att demonstrera offentligt och härigenom visa ”öfverklassens ansvarslösa skrikhalsar” att man inom den socialistiska

falangen under inga omständigheter skulle ge avkall på sin lösen: ”rättvisa och fred”.³⁸ Den socialdemokratiska partistyrelsens paroll blev: ”Fred med Norge, rättvisa åt Norge!”

Partistyrelsens upprop vann gehör och en mängd demonstrationer för fred ägde rum runt om i landet. När turen kom till Göteborg stod Ellen Key i talarstolen. Politiskt hörde hon hemma bland de frisinnade, men hon hyste starka sympatier åt vänster. Freden var hennes hjärtesak och därför tog hon till orda vid socialdemokraternas demonstration den 19 juni. Organisatörerna hade uppmanat sina kvinnliga medlemmar att delta med motiveringen att ett krigs ”ohyggligheter” främst kom att drabba hemmen och kvinnorna.³⁹

I sitt tal följde Ellen Key upp denna tanke och manade sina nordiska systrar att högt och tydligt deklarerat att ”*hvarje tanke på krig mellan Sverige och Norge är ett brott*”. När väl talet om militära sanktioner kommit i omlopp var det nämligen enligt Ellen Key fara å färde. ”Krigslust”, yttrade hon, ”är en av de andliga smittor, som spridas med oerhörd snabbhet, men den kan – som alla andra farsoter – i tid stävjas genom kloka åtgärder, liksom å andra sidan ohjälpligt utbredas genom ovisa beteenden.”⁴⁰ Sommaren 1905 jäste krigslustan i de konservativas led och Ellen Key önskade kvinnornas stöd i kampen för bibehållen fred. Hon startade sin fredsbefrämjande verksamhet i Göteborg och fick där de socialdemokratiska kvinnorna på sin sida.

I konservativa kretsar väckte det där emot ont blod att Göteborgs arbetarkvinnor tog ställning för Norge. När kvinnornas demonstrationståg passerade ”ett par välklädda damer” längs med vägen tog sig dessa före att ropa till några av de deltagande kvinnorna att de ”borde blygas att taga del i denna fosterlandsförrädarnas demonstration” (Key 1906:7). Ryktet förtäljde också att en likaledes ”välklädd” herre spottat en av de demonstrerande kvinnorna i ansiktet. Göteborgs kvinnoklubb fann händelsen oac-

ceptabel och den 23 juni inflöt i *Ny Tid* en protest från klubbens medlemmar. Dessa hade under ett möte beslutat att ”i stadens samtliga tidningar” opponera sig mot ”det skymfande” som de utsatts för under demonstrationen. I protesten gjordes gällande att skymfen inte bara drabbat de demonstrerande kvinnorna utan också Ellen Key, ”landets i närvarande tid mäst bemärkta kvinna”. Det var nämligen hon som fört kvinnornas talan vid fredsmötet. Klubbmedlemmarna fann det högst märkligt att deras fredsengagemang givit upphov till så starka känslor:

Äro kvinnor som uttala sig för freden i Norden, kvinnor som lärt sig inse att Sverige är utarmadt nog ändå för den arbetande klassen utan att börja krig, äro dessa kvinnor värda att spottas i ansiktet och tillropas gläpord under hotfulla åtbörder?⁴¹

Uttalandet tyder på att även de socialistiska kvinnorna fruktade ett krigsutbrott och att de därför fann det angeläget att stödja partiledningens önskan att avveckla unionen i fred. Vid tiden för unionsbrottet var dock de socialistiska kvinnornas offentliga verksamhet begränsad. Som språkrör för arbetarrörelsens kvinnor framträdde vid denna tid företrädesvis kvinnor med borgerlig bakgrund. En av dessa kvinnor var Ellen Key, en annan var Kata Dalström.

Kata Dalström, enligt Nordisk familjebok ”en av den svenska arbetarrörelsens mest bemärkta förkämpar”, kom ur borgerlig miljö, men vid denna tid framträdde hon som en hängiven medarbetare i kampen för ett proletärt maktövertagande. Som fredsvän hade Kata Dalström under en följd av år krävt partipolitisk samverkan mellan Sverige och Norge för att undvika ett unionsbrott. Efter den 7 juni ställde hon sig odelat bakom socialdemokraternas manifestation om fred med Norge och hon kom under sommaren och hösten 1905 att axla rollen som det socialistiska kvinnokollektivets språkrör i unionsdebatten.

Kata Dalström fick på nära håll bevittna hur spänningen steg kring norsk-svenska gränsen sedan förhandlingarna avbrutits och den norska delegationen återvänt till Kristiania. Hon befann sig vid denna tid på agitationsresa i gränstrakterna till Norge och hon gav en förtrogen partikollega en bild av stämningläget. Situationen var ”ohyggligt upprörande”:

”Krigsdåarna” slå på larmtrumman – fastän det *uppmannats* till lugn och ”neutralitet”. I Arvika soldater – och idag i *Charlottenberg* ha fullt med ”krigsfolk” passerat. Stämningen här är *absolut för fred med Norge*.⁴²

I en rapport till *Ny Tid* ”Från Karlstad till norska gränsen” poängterade Kata Dalström den 16 september att man på officiellt håll tillhållit ”krigsgalningarna” att tygla sig under unionsförhandlingarna. Dessvärre valde svenskarna istället att utmana normmännen och ska man sätta tilltro till hennes reportage så ”myllrade” det under förhandlingsperioden av militärer i trakten kring Charlottenberg. Kata Dalström fann stämningen ”ovädersmättad” och hon hyste föga tilltro till svenskarnas vilja att lösa konflikten på fredlig väg. I andanom såg hon ”brodermordets förbannelse” vila över den skandinaviska halvön.

Det faktum att förhandlingarna strandat tillskrev Kata Dalström svenskarnas provokativa uppträdande. Hon tog odelat parti för normmännen och ansåg att dessa hyste ”ett fullt berättigadt misstroende mot storsvenskarnes ärlighet” visavi krigshotet. Däremot rådde det inget tvivel om att svenska och norska arbetare sträckte sina händer ”öfver Kölen” för att genom ”ett trofast handslag” besegla ”förbundet mellan brödrafolkens proletariat”. Med ”de chauvinistiska drömmarne under pickelhufvan” hade däremot arbetarna inget att skaffa, underströk hon och fortsatte: ”Brodermordets förbannelse får ej häfta vid de båda ländernas proletariat.”⁴³ I likhet med många kvinnor ur det svenska kvinnokollektivet hyste Kata Dalström oro för att unionsschis-

men skulle urarta i väpnad konflikt och under Karlstadsförhandlingarna brännmärktes vid upprepade tillfällen offentligt den krigsaktivism hon tyckte sig spåra i det konservativa lägret.

De osynliga kvinnorna

Svensk forskning kring den svensk-norska unionens slutfas inrymmer inte några kvinnor, trots att så bemärkta gestalter som drottning Sophia, Ellen Key, Kata Dalström och Selma Lagerlöf fanns med på den historiska scenen. Som kvinnohistoriker fann jag detta förbryllande och med ett antal frågor i bagaget gick jag till arkiven för att synliggöra det svenska kvinnokollektivets reaktion på unionskrisen 1905. I fokus stod frågor som: Är den historiska tystnaden bevis nog för det svenska kvinnokollektivets försumbara influens över den process som ledde fram till en fredlig unionsupplösning? Ger den enkönade historieforskningen en rättvisande bild av händelseutvecklingen eller kan man genom att lyfta fram genusaspekten sprida ljus över några av de frågeställningar som sysselsatt forskarna i snart ett århundrade, till exempel denna: Varför blev det inte krig mellan Norge och Sverige 1905? Är det rimligt att tänka sig att det svenska kvinnokollektivet bidrog till att den nationella yran dämpades och vapenskramlet fick ge vika för en uppgörelse i fred?

Det empiriska materialet gav en entydig bild av kvinnornas reaktion under 1905 års unionskris – de fruktade alla att brödernas gräl skulle urarta till ett krig. Rädslan verkade dock inte förlamande, dokumenten talar om en fredsaktivitet som gav eko inte bara i det privata utan även i offentligheten. Kvinnorna medverkade i unionsdebatten, men de deltog på egna premisser. Eftersom de saknade politiska rättigheter fick de begagna andra metoder för att nå ut med sitt budskap. På ett framsynt sätt kom de att verka genom informella nätverk av både män och kvin-

nor samtidigt som de utnyttjade sin rätt att debattera offentligt och sprida sina åsikter i tryck. Indignationen över norrmännens sätt att säga upp unionen var förvisso stor, i synnerhet bland kvinnor ur den samhällsbevarande falangen, men även kvinnor som offentligt uttryckte ogillande mot Norges handlingsätt förordade en fredlig unionsavveckling. Bland de liberala kvinnorna fanns många som aktivt arbetade för att avvärja krig och de socialistiska kvinnorna ställde enhälligt upp bakom männens beslut att upplösa unionen i fred. Det finns därför skäl att tro att det svenska kvinnokollektivet bidrog till att den svensk-norska konflikten år 1905 fick en fredlig lösning.

Krigshotet – realitet eller hjärnspöke?

I den svenska nationalkrönikan har årtalet 1905 ingen framträdande plats och dagens svenskar har föga kännedom om den dramatik som då utspelade sig. Om kriget verkligen stod för dörren år 1905 är omöjligt att avgöra, men vid en granskning av källmaterial som ställer kvinnokollektivet i fokus – här presenterat i urval – kan man konstatera att rädslan för militära förvecklingar var betydande.

Inger Hammar, FD, docent

Historiska institutionen, Lund

Noter

- 1 Artikeln bygger till stora delar på Inger Hammar, *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*, Lund 2004. Se även Inger Hammar, "Norges beste venn i Sverige – en kvinna", *Historie. Populärhistorisk magasin* nr 2, 2002, Ida Blom & Inger Hammar, "'Sorr og glæde de vandre til hope' – oppløsningen av den norsk-svenske union i 1905", i Eva Helen Ulvros (red.), *Kön, makt, våld. Konferensrapport från det sjunde nordiska kvinnohistorikermötet 8–11 augusti 2002, Göteborg*, Göteborg 2003 samt Inger Hammar, "Brödrafolkens gräl – systerskapets kris", i Torbjörn Nilsson & Øystein Sørensen (red.), *1905 – unionsupplösningens år. Nya perspektiv på ett svenskt-norskt drama*, Stockholm 2005. Svensk

- unionsforskning har i ringa grad uppmärksammat kvinnornas aktivitet, se dock Evabritta Wallberg, "Unionsupplösningen 1905 – vånda och befrielse", i Kerstin Abukhanfusa (red.), *Grannar emellan*, Stockholm 1997. Fredsforskningen har i högre grad uppmärksammat kvinnornas aktivitet i samband med unionsupplösningen. Bert Mårald har i *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst. Ideologi, propaganda och politiska yttringar från Krimkriget till den svensk-norska unionens upplösning* (diss.), Stockholm 1974, uppmärksammat att det fanns ett nätverk av kvinnliga fredsaktivister. Enskilda fredskvinnor och deras aktivitet i unions-sammanhang skymtar också i Inga-Brita Melin, *Lysistrates döttrar. Pionjärer och pedagoger i två kvinnliga fredsorganisationer (1898–1937)* (diss.), Umeå 1999, och Marika Hedin, *Ett liberalt dilemma. Ernst Beckman, Emilia Broomé, GH von Koch och den sociala frågan 1880–1930* (diss.), Stockholm 2002. För en heltäckande bild av unionstiden, se främst Bo Stråth, *Union och demokrati. De Förenade rikena Sverige–Norge 1814–1905*. Nora 2005.
- 2 Om de norska kvinnornas aktivitet under unionskrisen se främst Ida Blom, "En nasjon – to kjønn", *Historisk tidsskrift* vol. 4 (1993), "Politikk og kjønn – nasjonalisme, forsvarspolitik og demokrati omkring 1900", i Kåre Tønnesson (red.), *Det 22. nordiske historikermøte Oslo 13.–18. august 1994. Rapport III. Fra kvinnehistorie till kjønnshistorie?*, Oslo 1994, "Nation – Class – Gender: Scandinavia at the Turn of the Century", i *Scandinavian Journal of History*, vol. 21 (1996), "Gender and Nation in International Comparison", i Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (red.), *Gendered Nations – Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford/New York, 2000, "Kjønn og unionsoppløsning 1905" i *Historie. Populærhistorisk magasin* nr 2 2002, Blom och Hammar 2003 samt "1905 – et gledens eller et sorgens år?" i Nilsson & Sørensen, Stockholm 2005. Se även Anna Caspari Agerholt, *Den norske kvinnebevegelses historie*, Oslo 1937.
 - 3 Om drottning Sophias politiska intresse se Folke Lindberg, *Kunglig utrikespolitik. Studier i svensk utrikespolitik under Oscar II och fram till borggårdskrisen*, Stockholm 1966, s. 118 ff, 128 f och 167. Se även brev från Oscar II till kronprins Gustaf 1903-02-13, 1903-02-22 och 1903-03-24 i Jörgen Weibull, "Kronprins Gustaf inför unionsupplösningen 1905", *Scandia* band 26 (1960), *Inför unionsupplösningen 1905. Konsulatfrågan* (diss.), Stockholm 1962, s. 439 ff.
 - 4 Emilia Broomé till Ann Margret Holmgren u. å. [sannolikt 1905 07]. Ann Margret Holmgrens samling (AMHS). Uppsala universitetsbibliotek (UUB).
 - 5 Om truppörelser, beredskapsplaner och gränsfästningar se främst Berg 2001:274 ff.
 - 6 "Till vår vördade, älskade konung", *Stockholms Dagblad* 1905-06-17.
 - 7 "Från Sveriges kvinnor", *Stockholms Dagblad* 1905-06-14.
 - 8 "Ovöld", *Stockholms Dagblad* 1905-07-12.
 - 9 "En allvarlig maning", *Stockholms Dagblad* 1905-07-25.
 - 10 "Vår moder" av Sigrid Elmblad, *Stockholms Dagblad* 1905-07-25.
 - 11 Hilma Borelius till Fredrika-Bremer-förbundets byrå (FBF:s byrå) 1905-06-21. Brev till föreståndarinnan 1905. Fredrika-Bremer-förbundets arkiv (FBFA). Riksarkivet (RA).
 - 12 Qvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvär, protokoll 1905-07-17. Krigsarkivet (KA).
 - 13 *Friska vindar. Jultidning VIII. 1905. Utgifven af Qvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvär*, s. 5.
 - 14 Årsberättelse öfver Qvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvär 1906-04-02. Protokoll och årsberättelser 1895–1934. KA.
 - 15 Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar, verksamhetsberättelse för 1905. 1906-03. KA.
 - 16 Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvars verksamhet under år 1905. 1905-03. Protokoll 1884–1914. KA.
 - 17 Centralkommitténs sammanträde 1905-09-16. Röda Korsets Damkommitté, protokoll 1902–1906. Volym 1. Svenska Röda Korsets arkiv. RA.
 - 18 *Svenska Föreningen Röda Korsets Damkommittés årsberättelse för arbetsåren 1903–1904 och 1904–1905 samt summarisk tabell öfver förråden*, Stockholm 1905, s. 1 f.
 - 19 "Svenska fredsvänner", *Dagens Nyheter* 1905-08-02.
 - 20 "Till styrelsen för samfundet Brödrafolkens Väl", *Nya Dagligt Allehanda* 1905-06-09 och *Stockholms Dagblad* 1905-06-10.
 - 21 "Nyskandinavism och den norska frågan", *Svenska Dagbladet* 1905-11-08.
 - 22 Selma Lagerlöf till Sophie Elkan, citerat i brev till

- Betty Warburg 1905-06-05. I Ulvros 2001:206 f.
- 23 Selma Lagerlöf till Kaja Hansen 1905-12-09.
- 24 Om Ann Margret Holmgren och unionsfrågan se främst Holmgren 1926, Koht 1955 och Hammar 2002.
- 25 Carl Berner till Ann Margret Holmgren 1905-06-05. Ep H 26. Ann Margret Holmgrens brevsamling. KB.
- 26 Se exempelvis *Morgonbris. Arbeterskornas tidning* (häftefter *Morgonbris*) nr 1 1904 där Ann Margret Holmgren skriver: ”Min fulla tro är, att när kvinnorna komma med i det offentliga lifvet öfverallt i världen, då måste vi bli kvitt kriget.”
- 27 Antonie Løchen till Ann Margret Holmgren 1905-06-13. Ep H 26. AMH:s brevsamling. KB.
- 28 Christian Lange till Ann Margret Holmgren 1905-06-19. Ep H 26. AMH:s brevsamling. KB.
- 29 Ann Margret Holmgren till Anna Bugge Wicksell [1905]-06-17. Anna Bugge Wicksells samling (ABWS). Lund universitetsbibliotek (LUB).
- 30 Anna Bugge Wicksell till Knut Wicksell 1905-06-17. Knut Wicksells samling (KWS). LUB.
- 31 Anna Bugge Wicksell till Knut Wicksell 1905-06-17. KWS. LUB.
- 32 Frigga Carlberg till Ann Margret Holmgren u.å. [sannolikt månadsskiftet juni/juli 1905]. E7325 Signe Bergmans samling. RA.
- 33 Ibid.
- 34 Gösta Forssell 1905-07-06 och Rikard von Post till Anna Lindhagen 1905-07-07. Volym 84. Anna Lindhagens samling (ALS). Stockholms stadsarkiv (SSA).
- 35 Se exempelvis ”Svensk politik gentemot Norge”, *Nya Dagligt Allehanda* 1905-07-11 samt ”Ett upprop”, *Stockholms Dagblad* 1905-07-11.
- 36 Lisen Bonnier till Ellen Key 1905-09-15. L: 41a:3. Ellen Keys samling. Kungliga biblioteket.
- 37 Holmgren 1926, s. 180. Se även Ann Margret Holmgren, *Ellen Key. Människovännen*, Stockholm 1924, s. 48.
- 38 ”Till Sveriges arbetande folk!”, upprop från partistyrelsens verkställande utskott den 13 juni 1905. I uppropet anklagades ”storsvenska skränpatrioter” för att i eget syfte ha missbrukat ”den naturliga medkänslan med den gamle monarken”. Här citerat ur *Ny Tid* 1905-06-15.
- 39 *Ny Tid* 1905-06-17. I ytterligare en annons samma dag inbjöds varje ”fredsälskande man och kvinna” att delta i demonstrationståget. Annonsen från 1905-06-17 infördes 1905-06-19 tillsammans med ännu en uppmaning, ”Kvinnorna med i ledet mot krig och för fred”.
- 40 ”Göteborgs arbetares stora fredsdemonstration”, *Ny Tid* 1905-06-20.
- 41 *Ny Tid* 1905-06-23.
- 42 Kata Dalström till Fredrik Ström 1905-09-12. Citerat ur Berggren 1987:153. Om Kata Dalström som agitator se Mral:1996.
- 43 ”Från Karlstad till norska gränsen II”, *Ny Tid* 1905-09-16 och -18.

Referenser

- Berg, Roald 2001: *Norskforsvarshistorie*. Bind 2. 1814–1905. Profesjon – Union – Nasjon, Bergen: Eide.
- Berggren, Rut 1987: *Kata Dalström. Brev till Hjalmar Branting och Fredrik Ström*. Lund: Arkiv.
- Bonnier, Karl Otto 1956: *Bonniers. En bokhandlarefamilj. Anteckningar ur gamla papper och ur minnet av Karl Otto Bonnier. V. Firman Albert Bonnier under det nya seklet*. Stockholm: Bonnier.
- Eimer, Birgitta 2003: *Eine Königin macht Politik. Sophie zu Nassau 1836–1913. Königin von Schweden und Norwegen*. Greifswald.
- Ur Ellen Keys dagbok. *Hertha*, häfte 11 1939.
- Prins Eugen 1942: *Breven berättat. Upplevelser och iakttagelser. Åren 1886–1913*. Stockholm: Norstedts.
- Hammar, Inger 2002: ”Norges beste venn i Sverige – en kvinna”. I: *Historie. Populärhistorisk magasin* nr 2.
- Holmgren, Ann Margret 1926: *Minnen och tidsbilder*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Holmgren, Ann Margret 1926: *Ellen Key. Människovännen*. Stockholm.
- Key, Ellen 1906: *Några tankar om skandinavismens framtid*. Stockholm: Bonnier.
- Koht, Halvdan 1955: *Norske brev – særlig fra 1905 – til Ann Margret Holmgren*. Oslo.
- Lagerlöf, Selma 1992: *Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*. Urval och kommentarer av Ying Toijer-Nilsson, Stockholm: Bonnier.
- Lagerlöf, Selma 1969: *Selma Lagerlöf. Brev 2. 1903–1940 i urval*. Utgivna av Ying Toijer-Nilsson, Lund: Gleerup.
- Lindhagen, Anna 1941: *Vad vi tänkte. Minnen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Mral, Birgitte 1996: ”Kata Dahlström i talarstolen”. I: Johannesson, Kurt (red.) *Agitatorerna*. Stockholm: Carlsson.

- Nicklasson, Stina 1995: *Sophiasystemen som blev politiker. Bertha Wellin. Pionjär för moderat politik*. Stockholm: Carlsson.
- Steyern, Maud von 1965: *Fredrik Cl:son Wachtmeister. Min fars liv och verk*. Del II. Politikern. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ulvros, Eva Helen 2001: *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskap med Selma Lagerlöf*. Lund: Historiska Media.
- Zweigbergk, Otto von 1929: *Svensk politik 1905–1929. Parlamentarismens första kvartssekel*. Stockholm: Bonnier.

SUMMARY

War or Peace in 1905?

When the union between Sweden and Norway was confirmed in 1814 women had no right to vote. Hence our knowledge of how Norwegian and Swedish women experienced the union is insufficient. When the union was dissolved 1905 the situation was different. The process of emancipation, which was initiated by Fredrika Bremer in the middle of the 19th century, was going on and during the last decades of the century the women made their entry in the public debate.

The collapse of the union, June 7th, 1905, came, as well as the threatening war, as a surprise to most Swedes. During the following weeks Sweden was in a state of national turbulence. At least, this was how many Swedish women experienced the situation. The Conservatives condemned the Norwegian betrayal and looked with bitterness upon those Swedes taking a stand for the Norwegians. Among the Liberals there was ideological disorder since many had a hard

time to overlook the way the Norwegians broke off the union. Only the socialists fully supported the Norwegians.

The women found the atmosphere alarming. The most active tried to calm the warmongers through public debate. Celebrities like Ellen Key, Queen Sophia, Selma Lagerlöf and Kata Dalström, as well as less prominent women, took position in the conflict. The sources tell of indignation and dismay, but there are no proofs of any woman taking a stand for war against Norway. Even women who in public expressed disapproval against the breaking-up did recommend a peaceful solution. The socialistic women stood unanimous behind the decision of the men to break up the union in a peaceful way. Among the Liberal women there were many working for avoiding a war. There are reasons to believe that Swedish women contributed to the peaceful solution of the Swedish-Norwegian conflict in 1905.